

ТОПОНИМИ ОТ СТАРИННИ АПЕЛАТИВИ В ОНОМАС- ТИЧНАТА СИСТЕМА НА БОСИЛИГРАДСКО

Гергана Кацарова, Драгомир Лалчев
(ЮЗУ “Н. Рилски”, Благоевград)

Босилиградска околия се намира в пределите на областта Краище, като част от Западните български покрайнини. Босилиград* е разположен в долината на река Драговйщица, протичаща през държавната граница между СР Югославия и България и вливаща се като десен приток на р. Струма край Кюстендил. Самият Босилиград е разположен върху основите на по-старо селище, където са намерени много следи от материалната култура на ранното и късно средновековие – римски монети, крепостни зидове, глинени съдове и др. Интересни данни ни е оставил българският краевед и историк Йордан Иванов в труда си “Северна Македония”. Народната памет е съхранила старинното предание за крал Бус или Бусил, като войвода в тази покрайнина и основател на града. Крепостта му се е намирала в местността Градище на 1 км западно от днешния Босилиград. Преданието носи драматизма на епохата от турското робство, когато крепостта е била разрушена при оказаната съпротива, а населението избито или разпръснато (Й. Иванов 1906: 218–219).

Географският ареал споделя диалектните особености на пограничните говори, обхващащи земите от двете страни на държавната граница между България и СР Югославия. Същите говорни особености се забелязват и от двете страни на границата между Р Македония и СР Югославия. Тук са разположени териториите на

*Името Босилиград се произнася от местното население с двойно **и**, тъй като е образувано от притежателна прилагателна основа от антропоним *Босил* и наставка *-ji*, което определя и по-точният му правопис в историческо отношение, вместо приетия досега “Босилеград” (вж. още Заимов 1973: 77).

българските погранични говори от Белоградчишко, Берковско, Царибродско, Трънско, Брезнишко, Пиротско, Нишко, Вранешко, Кривопаланско и др.

За Босилиградския край данните в етнографско, историческо и диалектоложко отношение са твърде оскъдни (Цонев 1901: 398; Захариев 1918: 308–439; Станчев 1993: 97–105). За говора на този район разполагаме с кратките бележки на Беньо Цонев и Й. Захариев. През последните години специално внимание му обърна българският диалектолог Рангел Божков в трудовете си, посветени на този край (Божков 1986; 1988: 135–136). Върху пограничните български говори и архаичните им черти се спират и други езиковеди (Бояджиев 1981: 223–227; Илиева 1988: 150–154).

Според Беньо Цонев районът на Босилиградско и Кюстендилско в лингвистично отношение представлява “цял микрокосмос на славянския мир”. Вероятната причина за това твърдение се крие в сложната езикова картина, която е резултат преди всичко на обстоятелството, че на тази сравнително ограничена територия с радиус 40 км се срещат основните явления на три характерни в етнографско отношение български диалектни области. Говорната пъстрота се дължи на средищния характер на Босилиградско. Според Р. Божков тук си дават среща кюстендилският говор в Северна Македония, централните български диалекти и, от трета страна, територията на т. нар. *Ч-ДЖ*-говори (Божков 1988: 135–139). Върху съседния кюстендилски говор е посветен и трудът на Ив. Умленски, където много от говорните явления са близки с тези на Босилиградско (Умленски 1965, кн. 1).

Тук предлагаме етимологически анализ на ограничен брой местни имена от землищата на босилиградските села Божйца, Бранковци, Бистър, Глѝжѝе, Гѝрно Тлѝмино, Дѝлна Любѝта и Извѝр. Общият брой на досега събраните имена от изследваните села възлиза на около 450. В тях влизат и някои топоними, извлечени от труда на Й. Захариев и потвърдени при теренната анкета, която направихме. В по-голямата си част имената принадлежат към българската топонимична система. Доказателство за това са характерните за топонимите български и общославянски топонимични и апелативни наставки, които намираме в основата им и завършващи с наставка *-ище*; групите *-ит*, *-жд* < праслав. **-tj*, *-dj*, например *Градѝище*, *Сѝлище*, *Рѝчище*, *Рамнѝище*, *Грежденѝк* и

др. От друга страна, в редица имена се откриват старинни български апелативни основи, оформени със специализираните топонимични наставки *-ец*, *-ица*, *-јь*. В някои от случаите топонимията показва и наличие на значителни архаични граматически особености, присъщи на старобългарския период от развитието на езика ни. При сравняване на теренно събрания материал с топонимите от труда на Захариев, констатирахме, че сме попаднали на неизвестни досега за науката с особена структура имена, липсващи в труда му “Кюстендилско краище”. Това прави теренния материал особено ценно езиково градиво, съдържащо старинни лексеми, битували някога в по-старите етапи от съществуването на босилиградския говор.

Голямата старинност на топонимите се дължи на обстоятелството, че босилиградският край дълго време е оставал встрани от главните военни пътища и турско население в него изобщо не е имало. Българско население, обаче, е прииждало тук от разни посоки и през различни периоди от съседни ареали, за да дири убежище от размирици, войни, чумни епидемии и пр. Многократните миграционни резмествания в ареала са оставяли отпечатък върху говорните му особености, рефлектиращи и върху разнообразната топонимия.

Старинните топонимни модели са следните:

1. Имена със старинни топонимични наставки *-ец*, *-ица*: *Чуклѐц*, *Боровѐц*, *Сланчѐнец*, *Ом̀атица*, *Кум̀ица*, *Г̀ювица* и др.

2. Имена, съдържащи прилагателни основи с наставката *-јь*: *Кр̀шель*, *Ков̀иль*, *Пип̀ель* и др.

3. Имена с прилагателни по сложно стб. склонение, завършващи на *-јь*: *К̀дзи дол*, *Кр̀иви дол* и под.

4. Топоними, съдържащи изчезнали в днешния говор думи: *Струг̀алница*, *Стан̀ци*, *Ножн̀яр*, *Сабля̀рѐ*, *Палт̀ин* и др.

5. Имена, съдържащи географски термини: *Суш̀ица*, *Ст̀убел*, *Р̀удина*, *Р̀упи*, *Соб̀дрище* и др.

Тук се спираме на етимологията на някои старинни топоними:

Баб̀улица – ливади, букова гора и извор, СИ 6 Долня Любата. Името вероятно е във връзка с изч. в говора дума с увеличителна семантика *баб̀ул*, произв. от географски термин *ба̀ба* + *-ул* ‘голяма яма, падина трап’. За семантичната и функционална транс-

формация на апелатива в географски термин подобно на специализираната литература (Заимов 1967: 571 и др.). Срв. също МИ *Бабката*; *Бялчина бабка* при Лехчево и Бойчиновци, Монтанско, и на други места.

Грежденѝк – ливада, ЮЗ Извор (у Захариев, КК: 439 Гражденѝк). Името произлиза от онимизирано старинно прилагателно *граждѝн* с вокална регресивна асимилация на *a-e>e-e* (в първата теренна форма на името) и топонимичен суфикс *-ик*. От своя страна прилагателното *граждѝн* е производна форма от изчезналото вече в говора диалектно *гражд* ‘обор, кошара’ от *град* ‘оградено място’ с преход на прасл. *-dj>жд* в старобългарски, както *межда*, *сажда*<*сад-ја* ‘градински’ и под. Като цяло името означава ‘местност с кошари за наторяване на ниви’. Думата е документирана и в старобългарски текст: *граждѝ*, същ. от м. р. ‘обор, кошара’ – *тъъ оубо въшьдѝ въ градѝ въ цръкѝвѝ великѝж ... оубори и вѝзѝчьствова ѝж конѝмѝ граждѝ сътворивѝ ѝж*. – Супр. 215, 1; срв. съвременен диал. *гражд* ‘оградено място за животни на открито; кошара’, срещано на много места в българското езиково землище (Мъжлекова 1990: 61). Срв. още СелИ *Граждино* в Долна Преспа (Кънчов 1970, т. II: 542); в XVII в. *Граждено* (Слепчански поменик, Селищев – Кодики, 65; по Дуриданов 1998: 176, който го смята за жителско име от *град* ‘крепост, градище’); МИ *Гражда-не*, височина над Панагюрище.

Кѝдинка – ливада И 4,5 Божица. Името е онимизиран субстантив, получен с топонимичен суфикс *-ка* от първоначално **Кѝдина+ја* със затвърдяло *н* в първоначално двусловно име, което вероятно е било **Кѝдинова нива* (~*ливада*, ~*поляна*, ~*гора* и под.). В В основата на името лежи антропоним *Кѝдин*, което според Илчев (1969: 261, 281) има връзка с ЛИ *Кудѝн*<*Кѝдѝо+ин*. Антропонимите *Кудѝн*, *Кудѝнов*, *Кодѝнов* се срещат в Пловдив, Варна, Русе, Сливен. Възможно е изходната форма да е *Кѝдо*, *Кодѝн*, съкрат. хипокористична от *Константѝн*. Срв. ФИ *Кѝдов* в западнобълг. области (Илчев 1969: 261). Малка е вероятността топонимът да произлиза от изч. в говора умал. дума *кѝдинка*<*кѝдина*, развито от рум. *cod(a)+ива*, което е от лат. *cauda* ‘опашка’ (БЕР 2: 516).

Качарѝца – камениста местност с дъбова гора, И 4 Гложье. Името стои във връзка със стар род, основател на махала *Ка-*

чаревци към с. Долня Любата. Образувано е от диал. апелатив *качар* и топон. наст. *-ица*. Според Заимов (1967: 266) жителското име *Качаревци* съдържа прякора *Качар* ‘човек, който прави качета; кацар’, по името на първия заселник Младен *Качаро* (СБНУ 32: 337). В Сливенско, Карнобатско, Русенско се среща ФИ *Качаров*, *Качаровски* от диал. *качар* ‘кацар’ (Илчев 1969: 248).

Лимчище – долина при Босилиград (Захариев, КК, 308). От остар. в диал. същ. *лимчище* ‘място, където е сят *лимец* = *вид пшеница*, някъде и *просо*’, (БЕР 3:406). Апелативът е със структура като *овесище*, *кондопище*, *ленище* и под. За сравнение МИ *Лимчище*, ниви и следи от изч. махала при Очйн дол, Врачанско; *Лимешка усойна*, *Лимешки рът* при Каменица, Пирдопско.

Любата, Сѹва Любата – река, приток на р. Драговйщица, СИ при с. Долня Любата, Босилиградско. От остар. субстантивирано *любата* от ж. р.), развито от същ. *лѹба* с палатализация на *л’* и наст. *-ат*, както при *каната*, *лопата* или прил. *колелата*, *зъбата*, *чепата* и под. За славянски корен срв. словаш. *lúb* ‘дървесна кора; влакна (от лен, коноп)’, укр. *луб* ‘кора’, пол. *tub* ‘дървесна (предимно липова) кора’. От праслав. диал. **luba*, пол. диал. *tuba* ‘дървесна кора’. По-малко възможно е името да произлиза от изчезнал антропоним *Любат*, развит от ЛИ *Люб(о)-ат*. За наставката срв. СелИ *Грозатовци* в Трънско, МИ *Милатица* при Чеканец, Трънско, стпол. ЛИ *Rad-at*, *Musz-at* и др. (Заимов 1967: 240, 148–149). Срв. също МИ *Люботица*, 1345 г. (Тасева 1998: 220), което обаче, според нас, е от ЛИ *Любота* + *-ица*, подобно на *Калѹта*, *Добрѹта*, *Драгѹта*, *Славѹта* и под.

Магурка – ниви при Босилиград (Захариев, КК: 311); *Магурки* при село Извор (пак там, с. 439). Името е умалит. форма от диал. *магѹра* ‘могила’, като стара общославянска дума. Румънският облик *măgura*, алб. *magullë* ‘могила’ са заети от славянското **magyla* бълг. *могѹла* (БЕР 4: 196–197).

Обе рѹки – ливади, Ю 4 Долня Любата, където Дукатска рѹка се влива в Любатска рѹка. Името е с особена старинна форма на първата част – стб. числително име *ѹвѹ* (в ж. р.), срещано в Костурско и стоящо във връзка със стб. форми *ѹва ѹвѹк* ‘два, две’ (Зогр., Мар., Асем., Сав. кн., Супр. сб., Син. тр., Клоц. сб.). Числителната форма произлиза от праслав. **aba abě*, като се среща и в други

слав. езици: словен. *obâ* (м. р.), *obê* (ж. и ср. р.), рус. *обе* (ж. р.), чеш. *obě* (ж. р.), словаш. *obe* и др. (БЕР 4:736).

Палтѝн – долина с ниви и извор, ЮИ 8 с. Извор. От **Палатинѝ* с елизия на второто **а**. Името представлява онимизирано старинно притежателно прилагателно **Палатинѝ*, произв. от диал. *палата*, а то от стб. *полата* ‘дворец, шатра’. Думата е стара заемка в стб. език, както и в струс. език чрез стгръц. *Παλάτιον*, което иде от лат. *palatium*, според редица изследователи – Миклошич, Б. Цонев, Ст. Младенов, Романски, Фасмер и др. (БЕР 5: 23). Обаче тереният запис с **а** в началната морфема подсказва за пряко заемане от гръцко-латинската форма в диалекта. Вероятното значение на притежателната онимизирана форма *Пал(а)тин-ѝ* е ‘който принадлежи или е свързан с палата/двореца’. Поради липса на системни археологически разкопки в района, както и на документални данни, не може със сигурност да се каже, дали някога тук е имало сграда на местен феодален владетел. Старобългарската форма *полат*, *полата* се среща в СелИ на текст: *селища полатиць* (1337 г.) при Долни Полог, източно от Тетово (Kravari 1987: 219, 316; Тасева 1998: 244). Срв. също и СелИ *Полетѝнци* в съседно Кюстендилско, което вероятно е жителска производна форма от **Полатинци*, а не от ЛИ, както е дадено от Заимов (1967: 224); МИ *Палат* при Бързия, Берковско, *Палатовски рид* при Баланово, Дупнишко (ОАЮЗУ)*.

Саблярѝ – име на махала и местност с ниви и дъбова гора, ЮЗ 1,5 Горно Тлъмино. Името е множествена форма от старинно същ. *сабляр* ‘човек, въоръжен със сабля (=сабя)’. Събирателното значение се оформя от окончанието **е** с краесловно ударение, често срещано като архаична черта в западнобългарските говори (срв. например *овчарѝ* и под.). Очевидно махалата е била основана от хора с военен статут, най-вероятно войнугани за охрана на пътища, проходи и др. Старинността на селищното име се допълва и от епентичното ‘л’, което се е развило от **і** след лабиални съгласни **б**, **в**, **п** и **ф**. То е характерно за руски и южнославянските езици. Според Й. Заимов епентично **л** се среща в области със старинни елементи в жителските имена и може да се смята като един сигу-

*Ономастичен архив на Лабораторията по българска ономастика и краезнание в Югозападен университет, Благоевград.

рен признак за старинност на тези имена (Заимов 1967: 51). В Супрасълския сборник намираме употребена думата *зѣмля*, а в топонимията срещаме апелатив *сѣбля* в МИ *Саблар*, със затвърдяло *л* при Пасарел, Софийско, *Сѣблята* в СИ дял на Витоша, над Бояна, квартал на София; селищно име *Длѣхчево-Сабляр*, две слети села в Кюстендилско, МИ *Сѣблява падѣна* при Бокиловци, Берковско, *Сѣбля* при Байкалско, Радомирско, *Сѣблята* при Батулия, Свогенско (ОАЮЗУ). Ерентично ‘л се среща и в топоними с други апелативни основи: *Зѣмляне*, Софийско и *Зѣмен/Зѣмльн* в Кюстендилско и мн. др.

Стѹпиче – име на махала, СИ 5 Бранковци. Според обяснението на Захариев, местността при махалата приличала на “стъпка” (в говора *стѹпка*). Възможно е името да е умалителна форма от изч. в диалекта умал. *стѹница*, от *стѹна* ‘малка вдлъбнатина като гаванка’. Вероятно името ще да е било образувано по метафоричен път, поради релефните особености на местността, където е разположена махалата. Срв. МИ *Стѹницата* при Средногорец, Пирдопско, което е обяснено от диал. *стѹна* ‘чутура, котел’ в говора (Заимов 1959: 262), *Стѹница* при Белица, Разложко и др. Като семантични паралели се явяват МИ *Кѹтела*, *Кѹтловица*, *Кѹтлите*, *Гавѹните* на разни места из страната. Възможна е и втора етимология – от диал. *стѹница*, типично за *у*-говора в арела на Босилиград, което е сходно с диал. *стѹница* ‘капан за диви животни’, произв. от глагола *стѹня*. В говора на Босилиградско рефлексът на стб. **Ж>У** е срещано явление и подобно обяснение намира подкрепа в диал. облици *зуб*, *пѹт*, *мѹка*, *мѹж* и под.

Разгледаният дотук теренен топонимичен материал дава възможност за един поглед върху историческото развитие на българския език, отразено в топонимията на Босилиградско. Този български край е съхранил ценни структурни модели селищни и местни имена, пазещи в основата си архаична българска лексика. Материалът обогатява историческата лексикология и служи за ориентир при изучаване развойните процеси в българските диалекти от старобългарската епоха до днес. Предстои по-нататъшно разширяване на теренните проучвания, които ще допълнят още попълно представата ни за езика и историческото минало на този забравен от години български край, част от Западните покрайнини. Топонимията му е ценно градиво за съставянето на проекти-

рания Български топонимичен речник и Речника на българските диалекти.

БИБЛИОГРАФИЯ

- БЕР – Български етимологичен речник. Т. I–V. 1971 – 1996. София.
- Божков, Р. 1986 – Български диалектен атлас. Северозападни български говори в Царибродско и Босилиградско. София.
- Божков, Р. 1988 – Босилиградският говор. – В: Втори международен конгрес по българистика. Т. V, с. 135–141. София.
- Бояджиев, Т. 1981 – Пограничните български говори. – Съпоставително езикознание, № 3–5, с. 223–227.
- Захариев, Й. 1918 – Кюстендилското краище. – СБНУ, кн. 32. София.
- Займов, Й. 1959 – Местните имена в Пирдопско. София.
- Займов, Й. 1967 – Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена. София.
- Займов, Й. 1973 – Български географски имена с -јъ. София.
- Илиева, Л. 1988 – Архаични и нови черти на пограничните български говори. – В: Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 5, с. 150–154. София.
- Илчев, Ст. 1969 – Речник на личните и фамилни имена у българите. София.
- Иванов, Й. 1906 – Северна Македония. Исторически издирвания. София.
- Мъжлєкова, М. 1990 – Речник на старобългарските думи в днешните български говори. София.
- Станчев, В. 1993 – Живот и народни обичаи, вяра и религия, свързани със светилищата в Босилиградско. – В: Извєстия на историческия музей в Кюстендил. Т. V, с. 97–105. Кюстендил.
- Тасєва, Л. 1998 – Българска топонимия от гръцки и сръбски средновековни документи. София.
- Умленски, И. 1965 – Кюстендилският говор. – В: Трудове по българска диалектология. Кн. 1. София.
- Цонєв, Б. 1901 – Увод в историята на българския език. – СБНУ, сн. 18, с. 398. София.
- K r a v a r i, V. 1987 – Nouveaux documents du monastère de Philothéon. – Travaux et mémoires, 10, 261–356.
- V a s m e r, M. 1941 – Die Slaven in Griechenland. Berlin.